

KONFLIKT MEZI PASTEVCÍ A FARMÁŘI V ZÁPADNÍ AFRICE: PŘEDOBRAZ BUDOUCÍCH VNITROSTÁTNÍCH KONFLIKTŮ V SUBSAHARSKÉ AFRICE?

JAN PROUZA

SHRNUTÍ A DOPORUČENÍ

Cílem předkládaného textu je upozornit na stále spíše přehlížený rozměr vnitrostátních konfliktů v subsaharské Africe, který se týká rostoucího napětí a sporů mezi usedlými farmáři a migrujícími pastevcí dobytka. Konflikty mezi těmito skupinami jsou dány primárně zvyšujícím se nedostatkem úrodné půdy, k němuž dochází v důsledku dynamicky se zvyšujícímu počtu obyvatelstva a jeho spotřeby, eroze půdy, úbytku srážek atd. V poslední době se navíc ukazuje, že právě konflikty mezi pastevcí a rolníky jsou z mnoha důvodů navázány i na politické, etnické a/ nebo náboženské rozpory v daných společnostech.

Důsledkem těchto konfliktů jsou nejen desetitisíce zmařených lidských životů (více, než za kolik jsou odpovědné západoafrické

teroristické skupiny), ale také poškození či zničení potravinové infrastruktury ve společnostech, které jsou již nyní zužovány nedostatkem potravin. Tyto konflikty tak představují velkou výzvu jak pro samotné africké vlády, tak i pro mezinárodní společenství, neboť mají velký potenciál k posilování intraregionální i extraregionální migrace a celkové destabilizaci (nejen) západní Afriky.

Možná řešení by se měla zaměřit zejména na posilování kapacit a role států v místních komunitách, změnu způsobu hospodaření s půdou a větší spolupráci místní, národní a nadnárodní úrovně. Klíčovou roli v tom může sehrát právě ona nadnárodní rovina, konkrétně EU.

ÚVOD

Západní Afrika¹ se v poslední dekádě dostávala do popředí zájmu sdělovacích prostředků a politiků zejména ve spojitosti s ilegální migrací do zemí Evropské unie a s ní více či méně spojenou bezpečnostní situací. V jejím rámci se pak největší pozornost tradičně věnovala a věnuje působení islamistických teroristických organizací Boko Haram (BH)², Al-Káidy v islámském Maghrebu (AQIM) či na ni napojené Ansar Dine.

Takto redukované vnímání bezpečnosti v západní Africe je na jednu stranu pochopitelné, a to zejména s ohledem na dominantní postavení islamistického terorismu v *před-covidovém* evropském bezpečnostním diskurzu. Na stranu druhou však hrozí, že pokud se až příliš zaměříme na teroristická hnutí, notabene na jejich náboženské aspekty, tak budeme přehlížet ještě důležitější ekonomické, sociální, kulturní a v neposlední řadě také environmentální problémy, jež jsou z dlouhodobého hlediska mnohem významnější než všechna radikální islamistická hnutí dohromady. Ta jsou totiž jenom jedním z důsledků selhání sociálních, politických a ekonomických struktur daných společností, které nejsou schopny uspokojovat požadavky obyvatelstva na základní služby, jež by stát měl zajišťovat. Je přitom zřejmé, že vzhledem ke klimatickým změnám, populačnímu růstu, věkové struktuře obyvatelstva a dalším faktorům budou tyto požadavky velmi intenzivně narůstat, a pokud státy nejsou schopné je zajistit pro současnou populaci, jak je budou schopny zajistit za třicet let pro populaci dvojnásobně početnější, dožívající se nadto vyššího věku? Nejde přitom o žádné postmateriální hodnoty a z nich odvozené požadavky, ale o požadavky zcela zásadní pro samotné přežití, tj. o uspokojení základních tělesných potřeb jako je jídlo, pití či přístřešek. Důsledky tohoto selhávání jsou v západní Africe patrné už několik desetiletí, v poslední době však dochází k jejich prudké intenzifikaci, a nebudeme-li na ně dostatečně rychle a rozhodně reagovat, budeme svědky a dozajisté i účastníky humanitární krize, pro kterou budeme stěží hledat precedenty.

BEZPEČNOST V ZÁPADNÍ AFRICE

Západní Afrika je z dlouhodobé perspektivy jedním z nejkonfliktnějších regionů světa a tato pověst bohužel nikterak neoslabuje ani v současnosti. Například na severu Mali se situace příliš nelepší ani přes osm let trvající vojenskou misi francouzské armády a výcvikovou misi EU (EUTM), naopak se zdá, že se situace zhoršuje a konflikt se výrazně přelévá i do sousedního Nigeru či Burkiny Faso. Dlouhodobě největší pozornost však na sebe již více jak deset let upoutává islamistická teroristická organizace BH operující na severovýchodě Nigérie a v příhraničních oblastech. „Džihád“ vyhlášený BH v roce 2009

¹ Tento text přejímá nejčastější vymezení „západní Afriky“ jako oblast ležící na západ od 10. poledníku východní délky až k břehům Atlantiku a severně od rovníku až po Saharu. Tvoří ji tak celkem 16 států – Benin, Burkina Faso, Kapverdy, Pobřeží slonoviny, Gambie, Ghana, Guinea, Guinea-Bissau, Libérie, Mali, Mauritánie, Niger, Nigérie, Senegal, Sierra Leone a Togo.

² Ačkoliv se Boko Haram v roce 2015 přihlásila k samostatnému Islámskému státu a změnila svůj název na „Západoafrickou provincii Islámského státu“, bude tento text používat zažitější označení Boko Haram (BH).

si do současnosti vyžádal zhruba 37 500 obětí ^{Q.LINK} a v roce 2015 se BH dokonce stala „nejsmrtelnější“ teroristickou organizací na světě, kterou v současnosti na pomyslném žebříčku překonal pouze Talibán ^{Q.LINK}. Ve stejném období, v jakém se pozornost upírala na BH, však v Nigérii probíhá téměř bez povšimnutí mnohem smrtelnější konflikt, v jehož důsledku již zahynulo více než 60 000 obyvatel ^{Q.LINK} – konflikt mezi kočovnými pastevcí a usedlými farmáři, který je vzhledem k možným dopadům mnohem větším rizikem pro stabilitu nejen západní Afriky, ale také – skrze možnou migraci – i pro Evropu.

Konflikty mezi pastevcí a zemědělci v subsaharské Africe pozorujeme již od šedesátých let 20. století, kdy většina afrických států získává nezávislost, ale až na výjimky se je dařilo řešit bez násilí. Je přitom důležité zmínit, že konflikt o půdu má v subsaharské Africe hned několik vzájemně propojených dimenzí – politickou, sociální, ekonomickou, ale také duchovní. Pro africká tradiční náboženství je totiž půda zdrojem identity a spojením s minulostí i budoucností. I proto je v západní Africe stále půda spravována především na základě tradičního zvykového práva, podle kterého je např. velmi obtížné (či dokonce nemožné) půdu prodat, či podle kterého jsou některé skupiny obyvatelstva prakticky zbaveny možnosti půdu vůbec vlastnit, resp. držet. S rostoucím nedostatkem půdy se toto zvykové právo dostává čím dál častěji do konfliktu s centrální vládou, která si na jednu stranu nárokuje právo rozhodovat o držbě a využití půdy, na stranu druhou však často nedisponuje dostatečnou autoritou na místní úrovni, aby její rozhodování bylo považováno za legitimní. Současné jsou mnohé státy západní Afriky výrazně ovlivněny islámským právem, které se v držbě půdy řídí vlastními principy ^{Q.LINK}. Je tedy patrné, že se formy vlastnění a užívání půdy napříč západní Afrikou velmi liší, avšak něco má většina z nich společné – a sice to, že užívání půdy k pasení dobytka na rozdíl od pěstování plodin nevytváří nárok na dlouhodobou držbu půdy.

Forma, jakou je půda využívána, je úzce spjata s klimatickými podmínkami – pro oblasti Sahelu je typické kočovné pastevectví, kdežto pro jižní části západní Afriky zase usedlé zemědělství. Do tohoto dělení se promítá etnické složení populace západní Afriky, které většinou nerespektuje delimitaci státních hranic – např. kočovné etnikum Fulbů (Fulani) obývá území Sahelu od západu Čadu až po Senegal, Tuarégové zase území Burkiny Faso, Mali, Nigeru, Alžírsku a Libye. S polohou souvisí i náboženství daných skupin – zatímco severní část západní Afriky je převážně muslimská, neboť byla v intenzivním (nejen) obchodním spojení s arabskými státy na severu Afriky, v té jižní převažuje kvůli evropské kolonizaci křesťanství. Rozdílné formy koloniální správy vnitrozemských (periferních) a pobřežních (centrálních) oblastí navíc v mnoha státech vytvořily či posílily jejich vzájemné politické animozity a rozdíly v rozvinutosti zdravotnické, vzdělávací či ekonomické infrastruktury. Dochází tak k překryvu a ke vzájemnému posilování hned několika štěpících linií (ekonomické, etnické či náboženské). Zatímco v minulosti bylo možné od sebe konfliktní skupiny více izolovat a zamezit tak do velké míry jejich střetu, v důsledku prudkého populačního nárůstu a environmentálních změn už to není, či za nedlouho nebude, možné.

DEMOGRAFICKÉ A ENVIRONMENTÁLNÍ ZMĚNY

Tabulka 1: Demografie západní Afriky a Nigérie

Rok	Populace (mil.)		Densita (os./km ²)	
	západní Afrika	Nigérie	západní Afrika	Nigérie
1960	85	45	14	50
2020	402	206	50	226
2050	797	401	97	440

Zdroj: Autor dle [LINK](#)

Afrika je po Asii druhým nejlidnatějším kontinentem – žije zde zhruba 1,3 mld. lidí a z toho 400 mil. v západní Africe [LINK](#). To je pro srovnání téměř pětikrát více než v roce 1960, kdy většina států subsaharské Afriky získala nezávislost, a zhruba polovina toho, kolik bude v západní Africe žít podle odhadů za 30 let. V té době by tak Nigérie měla být již třetí nejlidnatější zemí světa s hustotou populace srovnatelnou s nejvíce zalidněnými státy západní Evropy (Belgie a Nizozemsko).

Samotný růst populace má na životní prostředí velmi negativní dopady. Dochází díky němu k velmi intenzivnímu odlesňování, neboť dřevo je v subsaharské Africe zcela dominantním zdrojem energie (85 %) a hlavním stavebním materiálem.³ K deforestaci dochází také v důsledku rozšiřování zemědělské půdy, která slouží nejen pro pěstování exportních komodit, ale také pro pěstování potravin pro rostoucí populaci. Na odlesňování v severních částech západní Afriky se aktivně podílejí také kočovní pastevci z etnika Fulbů, kteří vypalují lesy a křoviny, aby zamezili výskytu much tse-tse přenášejících spavou nemoc. Příímým důsledkem odlesňování je ztráta retenční schopnosti půdy a celkový pokles spodní hladiny vody, neboť ubývající voda je často intenzivně využívána pro zavlažování nové zemědělské půdy. Současně s tím dochází v průběhu druhé poloviny 20. století i k výraznému úbytku srážek (až 30 % ročního úhrnu) v této oblasti.

S rostoucí populací také roste spotřeba potravin, která vede k intenzivnějšímu využívání půdy pro pěstování plodin či pasení dobytka. Například v Burkině Faso se odhaduje, že až 90 % populace přežívá díky samozásobitelskému zemědělství. V důsledku nedostatečné technické vybavenosti a nedostupnosti hnojiv je tak půda využívána nepřetržitě a nadlimitně, což urychluje její erozi. Nigérie je v tomto ohledu ilustrativním příkladem – zatímco se počet obyvatelstva mezi lety 1961 a 2012 zečtyřnásobil, počet dobytka vrostl ve stejném období téměř čtrnáctkrát (ze zhruba 8 mil. na 109 mil. kusů). Problém přitom nepředstavuje „pouze“ růst počtu kusů dobytka, ale i jeho druhová skladba, ve kterém významně přibývá koz, které vedle trávy spásají také keře a veškerou další vegetaci, čímž ještě urychlují erozi půdy. Slovy Lestera Browna se tak „... *Nigérie pomalu mění v poušť*“ [LINK](#). To potvrzují i odhady OSN, podle kterých pohlť poušť v Nigérii ročně okolo 350 000 ha produktivní půdy [LINK](#), což představuje cca 1 % místní orné půdy. Problémy s erozí mají i mnohem méně

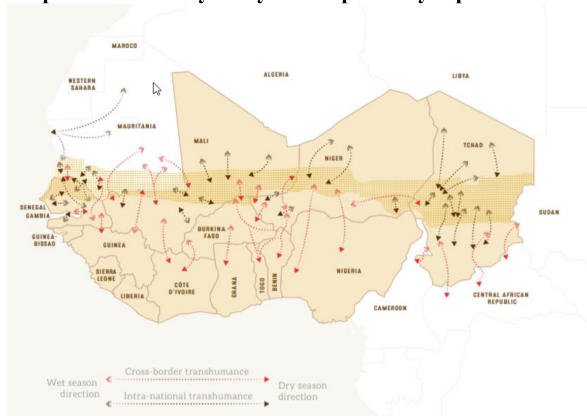
³ Neméně důležitou příčinou odlesňování je však také export kvalitního tropického dřeva.

zalidněné státy, jako je např. Niger, kde intenzivnější pěstování plodin v druhé polovině 20. století vyústilo v nárůst erodované půdy o 7–16 %. Logickou reakcí obyvatelstva ze zasažených oblastí je migrace do jižních, méně suchých částí země nebo západoafrického regionu, což jednak urychluje erozi na opuštěné i nově osídlené půdě a jednak vede k růstu napětí mezi původními a příchodními obyvateli.

KONFLIKTY MEZI FARMÁŘI A PASTEVCÍ

Pastevectví patří v západní Africe mezi tradiční formy zemědělství a představuje významný podíl domácího hospodářství – v Burkině Faso, Mali či Nigeru přispívá až 15 % k tamějšímu HDP ^{LINK}. Nezastupitelnou úlohu sehrává i v již zmiňovaném samozásobitelském zemědělství, které nefiguruje ve statistikách formální ekonomiky. Nejčastější formou západoafrického pastevectví je tzv. *transhumance*, kdy se pastevci přesouvají se svými stády mezi sezónními pastvinami. Zpravidla se jedná o pohyb do severních částí země či regionu v období dešťů, a naopak do jižních, humidnějších částí v období sucha (viz mapa č. 1).

Mapa č. 1: Přesuny dobytka na pastviny v průběhu roku v západní Africe

Zdroj: Touré, I.–Ickowicz, A.–Wane, A.–Garba, I.–Gerber, P. (2012): *Atlas des évolutions des systèmes pastoraux au Sahel. Système d'information sur le pastoralisme au Sahel*. Rome, FAO, CIRAD.

Pro transhumanci je zcela běžné překračování hranic jednotlivých států, což je již od roku 1998 ošetřeno protokolem ECOWAS o transhumanci, který mj. upravuje i existenci speciálních koridorů, po kterých se pastevci se svými stády mohou pohybovat. Stejně tak i vnitrostátní transhumance je v celé řadě států (Mauritánie, Mali, Guinea, Burkina Faso, Niger) ošetřena pravidly, jež se snaží minimalizovat její negativní dopady, jež se začaly projevovat zejména po roce 2000. Během poslední dekády však výše zmíněný populační růst a desertifikace vedly vcelku pochopitelně vlády zemí západní Afriky ke snahám o navýšení záboru půdy používané pro pěstování potravin prostřednictvím různých pozemkových reforem, které dosavadní národní i mezinárodní pravidla narušují, či zcela destruuji. K záboru tak často docházelo

a dochází právě na úkor zmíněných koridorů či tzv. pastevních rezervací, které západoafrické státy v minulosti zakládaly právě za účelem řešení sporů mezi farmáři a pastevci a pro celkové navýšení produkce masa a mléka. Další významnou překážku pak představují teroristické skupiny a (jiné) skupiny organizovaného zločinu, pro něž jsou krádeže dobytka velmi významným zdrojem příjmu.

Na jedné straně jsou tak pastevci v bezvýchodné situaci, kdy nemohou v důsledku eroze a desertifikace užívat severních pastvin a ty jižní jsou čím dál tím častěji obsazené farmáři. Na straně druhé jsou zase farmáři frustrováni tím, že jim pastevci ničí jejich úrodu či kontaminují vodu a v reakci na to se pak neváhají uchýlovat k trávení dobytka a dalším aktům pomsty. Na to ovšem opět reagují pastevci, kteří jsou v současné době navíc často ozbrojeni, aby mohli svá stáda bránit před skupinami organizovaného zločinu a teroristickými organizacemi. A právě tyto zbraně výrazně přispívají k tomu, že se pomsta často zvrhne v masakr.

Toto převážně ekonomické napětí je výrazně posilováno napětím etnickým a náboženským. Na jedné straně stojí muslimští pastevci – zpravidla Fulbové (či Tuarégové), na straně druhé pak farmáři z jiných, historicky často znesvářených, etnických skupin a v případě Nigérie současně i jiného, tj. křesťanského vyznání. První obviňují vládu, že pozemkovou reformou zvýhodnila (křesťanské) farmáře, druzí ji zase obviňují z liknavého postupu proti nájezdům pastevců ničících jejich úrodu a protiprávně používajících jejich půdu. Původně ekonomický, později také etnický a náboženský konflikt se pak ještě dále politizuje, neboť jsou za postupem vlády (ať už je jakýkoliv) spatřovány další úmysly. Za vlády křesťanského prezidenta z jižní části Nigérie (Goodlucka Jonathana) tak Fulbové považovali pozemkovou reformu za snahu je ponížit či dokonce zničit, za vlády současného muslimského a fulbského prezidenta Muhammada Buhariho zase farmáři považují toleranci fulbského násilí za projev plánované islamizace zbytku Nigérie ^{QLINK} či dokonce, slovy bývalého nigérijského prezidenta Oluseguna Obasanja, „*fulbanizace západní Afriky, africké islamizace a globálního organizovaného zločinu*“ ^{QLINK}.

Do takto velmi napjaté situace však vstupují ještě další, navzájem propojené faktory, a to především lehká dostupnost zbraní, existence sítí organizovaného zločinu a působení teroristických organizací v regionu. Jelikož je etnikum Fulbů rozprostřeno po celé západní Africe a až 90 % z nich se živí kočovným pastevectvím, je pro ně migrace přes hranice jednotlivých států velmi snadná a častá. Fulbové jsou navíc spojeni s tradičními mocenskými institucemi v severních částech západoafrických států, které vznikaly na poč. 19. století v rámci tzv. „fulbského džihádu“. Právě proti těmto institucím a tradicím se přitom často vymezují teroristické organizace, které vnímají tradiční uspořádání za obdobně prohnilé jako moderní státní instituce. Proto dochází k masivní migraci Fulbů např. z Mali do Nigérie, kde je pro ně mnohem bezpečněji. Pocit ohrožení z vnějšku pak vede ještě k větší mobilizaci a frustraci, která se následně projevuje dalším násilím a roztáčením spirály konfliktu vysoké intenzity. V důsledku těchto střetů a konfliktů dochází navíc k dalšímu

úhynu dobytka a ničení úrody, což ještě prohlubuje aktuální nedostatek potravin (v západní Africe trpí podvýživou miliony lidí) a nutí zemědělce k ještě intenzivnějšímu využívání půdy a vodních zdrojů, a to urychluje erozi půdy.

SHRNUTÍ A DOPORUČENÍ

Západní Afrika má pověst nestabilního a konfliktního regionu již prakticky od doby, kdy tamější státy získávají nezávislost. Jakkoliv se projevy této nestability v jednotlivých státech mohou lišit, jedno mají společné – a to je *nízká míra institucionalizace* a faktické *selhávání* států. Jde tedy o *slabost státních institucí*, které politici dlouhodobě vnímají jako překážky, jež je nutno fatálně oslabit či rovnou odstranit, aby neomezovaly jejich parciální zájmy.

V důsledku prudkého demografického růstu a antropogenních i neantropogenních environmentálních změn se čím dál tím více odhalují problémy v zásadní oblasti, kterou je zemědělství. To je pro západoafrické státy velmi důležité nejen s ohledem na export a HDP, ale především s ohledem na potravinovou bezpečnost a skutečnost, že v rurálních oblastech je zemědělství zdrojem obživy pro zhruba 90 % populace (tedy téměř polovinu veškeré populace těchto států). Hlavní příčiny přitom nespočívají v etnickém či náboženském rozměru, jak by se na základě politického a mediálního diskurzu dotčených zemí mohlo zdát, ale v nekoordinovaných krocích vládnoucích politiků na úrovni subnárodní, státní či nadnárodní, v jejich parciálních a parochiálních zájmech, pro něž nejsou schopni či ochotni dohlédnout důsledky klimatických a demografických změn.

- **Přenášení dobré praxe napříč regionem.** V Mauritánii, Guineji či v Burkině Faso existují jakési lokální smírčí komise, které jsou složeny z respektovaných farmářů, pastevců, tradičních vůdců, popř. i zástupců státu. Ačkoliv i v těchto zemích napětí mezi farmáři a pastevci existuje, neeskaluje v takové míře jako v Mali či Nigérii.
- **Skutečné propojení nadnárodní, národní a regionální/místní úrovně.** Ačkoliv státy ECOWAS podepsaly protokol o transhumanci a mnohé z nich přijaly i další navazující legislativu, dochází k systematickému porušování těchto pravidel. Proto by je státy měly aktualizovat a dodržovat, ideálně za podpory EU.
- **Větší angažovanost EU.** Ačkoliv je díky neustále přibývajícím zahraničním aktérům v subsaharské Africe pro EU čím dál obtížnější prosazovat svá témata (být normativním aktérem), stále má rozsáhlé možnosti, zejména díky rozvojové a bezpečnostní spolupráci, spolupráci s ECOWAS v rámci Economic Partnership Agreement apod. Rozvoj zemědělství a jeho udržitelnost v západní Africe by měly být z mnoha důvodů pro EU zásadním tématem, jež se výrazně přelévá z ekonomické do sociální a bezpečnostní oblasti.

-
- **Masivní podpora agrolesnických systémů**, které kombinují vysazování lesů a dalších zemědělských plodin na jednom pozemku. Stromy poskytují stín, zabraňují erozi půdy a zadržují vláhu, díky čemuž se už např. v Nigeru daří znovuzúrodnovat dříve desertifikované oblasti.
 - **Podpora integrovaného zemědělství**, tedy kombinace chování dobytka a pěstování plodin, kde by výstup z jednoho systému byl současně vstupem do druhého systému (např. píce pro dobytek v období sucha a současně organická hnojiva pro pěstování plodin). Takovýto systém by ostatně do jisté míry navazoval na tradiční symbiotické vztahy pastevců a farmářů, které stále přežívají např. v Burkině Faso.
 - **Posilování role státu ve spolupráci s místními tradičními autoritami a zahraničními donory.** Stát musí být hlavním aktérem ve správě půdy a plánování jejího využití. Tuto pozici však nemůže získat pouze spravedlivým vymáháním pravidel, ale také pozitivními kroky, kterými by mohlo být hloubení studen a vytváření vodovodní infrastruktury. Západní Afrika má totiž obrovské a obnovitelné zdroje vody (podle odhadů až 1300 mld. m³), jež však využívá v řádech jednotek procent. Existuje tak obrovský potenciál pro kvalitní a udržitelné zemědělství, ze kterého by mohla profitovat nejen Afrika, ale také Evropa.

Jan Prouza je odborným asistentem
na Katedře politologie Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové

T A

Č R

Policy paper byl zpracován na podkladě informací shromážděných při řešení výzkumného projektu „*Migrace z oblasti Blízkého východu, subsaharské Afriky a Asie: geopolitické a bezpečnostní souvislosti, důsledky a doporučení pro ČR*“ realizovaného v Ústavu mezinárodních vztahů Praha s podporou TA ČR (Projekt č. TL01000432).